MARTIN VIETOR

PRÍSPEVOK K OTÁZKE VYKORISŤOVANIA ROĽNÍKOV PO R. 1848

Reformné zákony posledného stavovského snemu v Bratislave v r. 1848 zrušily urbariálne vzťahy v Uhorsku. Reformu vynútila pokroková vrstva strednej šľachty a šľachtická inteligencia na čele s Kossuthom, a to pod vplyvom parížskej, viedenskej a budapeštianskej revolúcie a pod tlakom revolučnej vlny roľníctva, robotníctva a radikálnej skupiny Petőfiho a Táncsicsa. Bez tohto tlaku stavy by neboly prijaly ani zákon, ktorým sa zrušily poddanské služobnosti, najmä robota, dežma a peňažné poplatky, plnené na základe urbáru alebo urbár nahradzujúcej smluvy, ani zákony súvisiace so zrušením poddanstva.[1] Prízvukovalo sa síce dosť často — najmä v čase roľníckych nepokojov, že „ľud je nevďačný", lebo neuznáva „veľkorysosť" šľachty, ktorá sa vraj dobrovoľne vzdala svojich výsad a „darovala roľníkom slobodu", no faktom je, že väčšina snemu nechcela zrušiť poddanstvo a reformné zákony sa odhlasovaly len preto, aby nedošlo *k revolučnému riešeniu* otázky, teda aby sa paralyzovala revolučná nálada roľníkov.

Reformou sa mala uspokojiť najmä majetnejšia vrstva roľníkov, a to tak, aby majetková podstata šľachtických statkov ostala podľa možnosti neporušená. Reformné zákony zrušily teda len urbariálne vzťahy v užšom smysle slova. Pritom však formulácia zákona bola taká, že roľníctvo mohlo právom predpokladať, že všetky poddanské služobnosti sa zrušily.

Šľachta, obávajúc sa príliš širokého výkladu zákonného textu, najmä výkladu, že zákonom sa zrušily poddanské vzťahy vôbec, chcela ešte pred odhlasovaním zákona osobitnou normou zabezpečiť správnu interpretáciu. V tomto smere bol podaný návrh dňa 23. 3. 1848, aby z pojmu „urbárny" boly vylúčené: služby a poplatky poddaných, osadených na pozemkoch kuriálnych, a to za služby alebo za poplatky, ďalej panské dávky z takých kopaníc, ktoré sa prepustily poddaným len dočasne, vinohradnícke dávky, dežma alebo robota, domy a staviská, ktoré síce stály na urbariálnom pozemku, ale vystavali ich zemepáni. Ďalej urbariálne regulácie, revízia vydelených pasienkov a výkupných smlúv, užívanie dreva okrem palivového dreva a menšie regálne práva.

I keď celý snem súhlasil s týmto výkladom a uvedené služby, poplatky a úpravy sa nezrušily zákonom IX:1848, z taktických dôvodov sa rozhodlo

[1] Pozri zák. čl. IX:1848 o zrušení poddanských služobností, ďalej zák. čl. X:1848 o komasácii a vydelení pasienkov, zák. čl. XI:1848 o zrušení cirkevného desiatku.

neuverejniť tento výklad. Kossuth, ktorý poznal revolučnú náladu v krajine, vyhlásil, že ak sa stavy rozhodnú čo i len rokovať o tomto návrhu, tak nebude ľudskej sily, ktorá by mohla prekaziť vzbĺknutie krajiny v plamene, a keď bude návrh prijatý, vzdá sa svojho ministerského kresla. Sám Széchenyi roztrhal návrh a žiadal, aby výtlačky boly zničené. Stavy sa napokon uspokojily tým, že aj bez interpretačného zákona nájde sa vždy sudca, ktorý bude vedieť rozlíšiť urbárne od neurbárneho. Horná tabula sa s tým neuspokojila. Vysoká šľachta sa pokúsila ešte raz dosiahnuť revíziu návrhu, a to cestou palatína a dňa 28. 3. 1848 intervenciou u cisára. Snem však trval na pôvodnom návrhu a panovník, aby sa vyhol obvineniu, že zrušenie urbáru znemožňuje, sankcionoval pôvodnú osnovu.

Namiesto interpretačného zákona vydal sa autentický výklad pojmu „urbárny", a to zvláštnym snemovným usnesením zo dňa 7. 4. 1848, ktoré však tiež nespomínalo výslovne, že na kurialistov sa nevzťahuje nový zákon.[2]

Takto sa maskoval pravý obsah zákona. Náladu vysokej šľachty, ktorá sa neuspokojila ani s minimálnymi ústupkami, vyjadruje najlepšie Ján Waldstein v liste, písanom Pavlovi Eszterházymu dňa 13. 3. 1848, v ktorom referoval o snemových udalostiach medzi iným takto: „Strach pred návrhom urbariálneho zákona vzrastá so dňa na deň; čo raz viac mizne nádej na zmenu; minister vyhlásil, že podľa daného stavu nemôže riskovať nijaké zmeny, aby nevyvolal roľnícke vzbury."[3]

Šľachta teda, počítajúc s revolučnou situáciou, odhlasovala minimálnu reformu. Tým však vec nebola vyriešená. Predpokladalo sa síce, že „veľkorysosť" šľachty bude so strany roľníkov kvitovaná pokornou vďakou. No reakcia bola práve opačná, lebo obsah a smysel zákona sa zatajiť nedal.

Zák. čl. IX : 1848, XI : 1848 a V : 1848 zmenilo sa len *právne postavenie* poddaných, a to tým, že roľník sa stal slobodným, ale nezmenilo sa sociálne a hospodárske postavenie väčšiny roľníctva. Uvedenými zákonmi prešly do vlastníctva roľníkov len *urbariálne pozemky* ako slobodný roľnícky majetok. Tieto pozemky boly však aj predtým v *držbe* roľníkov-poddaných, takže reformou sa nezvýšila celková výmera roľníckych pozemkov, zrušily sa len urbariálne ťarchy. Zemepán neprepustil roľníkom žiadnu ďalšiu pôdu, len sa vzdal jednej čiastky svojich príjmov. Urbariálne pozemky tvorily však len *zlomok* všetkej ornej pôdy a veľká časť tejto pôdy bola v rukách zámožnejšej menšiny asi 3% dedinského obyvateľstva.[4] Z toho vyplýva, že len zámožnejšia vrstva, teda asi 3% dedinského obyvateľstva, mala bezprostredný osoh z reformy, kým prevažná väčšina malých a stredných roľníkov, želiarov, bírešov a ostatnej dedinskej chudoby vyšla skoro naprázdno, ba čo viac, *hospodárske* postavenie tejto masy roľníctva — v pomere k uvedenej menšine, sa ešte *zhoršilo*. Pred reformou totiž nebolo rozdielu — čo do hospodárskeho postavenia — medzi urbariálnym roľníkom

[2] Pozri výtlačok: Snemovné usnesenie čís. 313 „Uridzenyi".

[3] V. Valdapfel Teréz, *A forradalom és szabadságharc levelestára*, Budapest 1950, 153.

[4] Bližšie dáta o tom v dielach: Fényes Elek, *Magyarország búvára*, Budapest 1847; Ember Győző, *Magyar parasztmozgalmak 1848-ban.*

a tzv. kontraktualistom, t. j. nájomcom kuriálnych (panských) pozemkov. Urbarialista znášal ťarchy z titulu poddanstva, kontraktualista — tie samé ťarchy — z titulu prenájomnej smluvy.

Malý a stredný roľník, ktorý nemal dosť urbariálnej pôdy, tak isto ako želiari, často obrábal panské pozemky tiež ako prenájomca. A táto masa roľníkov, ktorá nedostala skoro žiadnu pôdu do vlastníctva, nezbavila sa všetkých urbariálnych tiarch, ale naopak, za tú panskú pôdu, ktorá sa obrábala na základe smlúv, *musela i naďalej znášať ťarchy, roboty, dávky, určené kontraktami,* lebo reforma sa nevzťahovala na prenajaté pozemky.

Je pochopiteľné, že želiar, bíreš, maloroľník, keď videl, že bohatý urbariálny sedliak sa stal pánom na svojom majetku a od statkára je nezávislý, kým on, ktorý nemal pôdu alebo mal len málo pôdy a pred r. 1848 znášal také isté poddanské ťarchy, musí aj naďalej otročiť, ak si chce udržať smluvnú pôdu, vykladal si reformou určený pojem „slobody" podľa vlastnej potreby.

Roľnícke nepokoje r. 1848 boly teda výsledkom polovičatosti reformy, boly výrazom rozporu medzi právnym postavením roľníctva a nezmeneným hospodárskym postavením väčšiny roľníctva. Prvá vlna nepokojov, ktorá trvala od marca do júna 1848 a za ktorej želiari, bíreši obsadzovali panské pozemky, bola zlomená brachiálnou mocou. Ani revolučné boje r. 1848/1849, v ktorých roľníctvo a robotníctvo krvácalo v nádeji lepšej budúcnosti, nezmenily postavenie roľníckej chudoby.[5] Ba naopak, po revolúcii, keď sa veľkostatkári Uhorska spojili s rakúskou veľkoburžoáziou, zhoršilo sa postavenie roľníkov, lebo feudálne vykorisťovanie sa kombinovalo s buržoáznymi metódami vykorisťovania. Pre pomery v Uhorsku po r. 1848 platily plne slová J. V. Stalina, ktorými charakterizoval situáciu v Rusku po r. 1861:

„Ostával teda skoro ten istý stav ako za poddanstva, jedine s tým rozdielom, že teraz bol roľník osobne slobodný, nebolo možné ho predať alebo kúpiť ako vec."[6]

Pre dedinskú chudobu po r. 1848 sa skoro nič nezmenilo. Pokračovalo sa vo feudálnom vykorisťovaní želiarov a bírešov, ba miera vykorisťovania sa stále stupňovala. Statkári po revolúcii nezabudli ani na to, aby dodatočne vymáhali od kontraktualistov protihodnotu neodpracovanej roboty, pripadajúcej na čas revolučných bojov r. 1848/1849.

*

Miera a spôsob vykorisťovania dá sa dobre ilustrovať na konkrétnom príklade. Vybrali sme si jeden zo statkov grófa Juraja Majlátha, ktorý ako jeden z najvyšších cisárskych úradníkov vo funkcii krajinského sudcu bol predsedom Hornej tabule na bratislavskom sneme r. 1848 a viedol zasadnutia, na ktorých bol odhlasovaný zákon čís. IX : 1848.[7]

---

[5] Pozri k tomu: Szabó Ervin, *Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban,* Budapest 1949, 263—267; Ember Győző, *Magyar parasztmozgalmak 1848-ban.*

[6] *Dejiny VKS(b),* Bratislava 1949, 7.

[7] *A mélt. förendeknél tartott országos ülések naplója,* Bratislava 1848.

Gróf Juraj Majláth mal v Nitrianskej župe dva statky. Jeden v obci Kajsa (Kaisza) a druhý v obci Alekšince (Elecske, dnes v okrese Hlohovec). Hospodárstva sa spravovaly centrálne v Zavare (okres Nitra). Hospodárstva pozostávaly z týchto kultúr:

	orná pôda	záhrada	pastvina	lúka	les	neplodná pl.	spolu kj.
Kajsa	307	6	36	98	127	27	600 kj.
Alekšince	136	—	30	7	19	1	193[8]

Hospodárske a účtovnícke záznamy týchto statkov sa zachovaly v Zavare, a pokiaľ ide o roky 1846—1854, sú uschované na Právnickej fakulte SU v Bratislave.

Pokiaľ ide o stálych zamestnancov, podľa záznamov pracovali na každom hospodárstve: jeden správca, jeden účtovník a *17 bírešov*. Za žatvy zamestnával správca priemerne 77 žencov. Okrem týchto zamestnávali pravidelne kováča, kominára, zvonára, nočných a lesných strážcov.

Platy a naturálne požitky stálych zamestnancov sa v r. 1846—1854 málo menily. Jedine v r. 1851 — asi v dôsledku lepšej úrody — zvýšil sa plat gazdu Jána Mészárosa z 24 zl. na 40 zl. ročne, a bírešom v Alekšinciach sa pridalo po 5 zl. na rok.

Pastier dostal za každú kravu ½ prešpurskej merice žita, za každú jalovicu ¼ prešpurskej merice žita, ďalej za každý kus 1 groš a jeden chlieb. Jeho ročný zárobok bol podľa výkazu 9 zl. a 10 meríc žita.

Žencom platili: 2 merice žita, 3 snopky raždia, 2 funty soli, 6 funtov bryndze, ½ funta ovčieho masla a 1 zlatku na mäso.

Uvádzame prehľadný výkaz služobných požitkov na rok 1850 a 1851.[9]

Z toho výkazu plynie, že z úhrnnej sumy, vyplatenej v hotovosti na platy v r. 1850, t. j. zo 799 zl., pripadlo na správcu a na účtovníka, teda na *2 úradníkov* spolu: 350 zl., kým na bírešov, žencov a ostatných, spolu na *109 pracujúcich,* pripadlo spolu: 449 zl.

Tak isto v r. 1851: z úhrnnej sumy platov: 867.20 zl. pripadlo na *dvoch úradníkov* 350.— zl., a na ostatných *95 pracujúcich* spolu 517.20 zl.

Teda celoročnú prácu 17 bírešov a ostatných zamestnaných, t. j. priemerne prácu 100 pracujúcich si privlastnil zemepán — nehľadiac na deputát — za priemerne 500 zl. ročne, to znamená, že za obhospodarovanie pozemkov vo výmere 793 kj. zaplatil ročne v hotovosti tento obnos. Protihodnotu naturálnych požitkov sme nebrali do ohľadu, jedňak kvôli ľahšiemu prehľadu, jednak preto, lebo naturálie ako výdajové položky nefigurujú v pokladničnom denníku statku. V pokladničnom denníku sú uvedené len peňažité príjmy a výdaje. Konečne na porovnanie potrebných údajov stačí nám aj ročná mzda, vyplatená v peniazoch.

---

[8] Podľa úradnej štatistiky *Magyarország földbirtokosai,* Budapest 1893.

[9] Sostavené na podklade *A kajszai 's az Elecskei Cseléd fizetési Járandósága"* (Ústav dejín čsl. štátu a práva, PF SU v Bratislave).

Celoročné služobné náležitosti zamestnancov.

Za rok 1850:	peniaze	pšenica	raž	jačmeň	krmivo	sviečky	mäso	soľ	ovčia bryndza	ovčie maslo	drevo raždie	drevo siahy
	zlatých	prešpurská merica				funtov			funtov		sv.	kus
správca v Zavare	150 —	5	10	10	1	—	80	—	—	—	—	—
účtovník v Kajse	200 —	8	30	10	3	24	150	100	—	—	200	4
Matej Konečný, hájnik	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	200	—
Ján Mészáros, gazda	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	200	—
Fr. Fintor, kočiš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Tomáš Pačko, kočiš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Ján Čačani, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Tomáš Pekárik, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Andr. Gulánek, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Mich. Borovský, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Mich. Zelinka, bača	10 —	2	20	8	2	—	—	—	—	—	200	—
pastier (gulyáš)	24 —	2	16	8	1	—	—	20	8	3	50	—
kováčovi v Kajse	— —	—	3.5	—	—	—	—	—	—	—	100	—
kominár, Nitra	— —	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ševčík, nočný strážca	— —	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Adam Kodár, nočný strážca	— —	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
zvonár v Kajse	— —	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
pastier kráv	9 —	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36 žencom v Kajse bírešom v Alekšinciach	36 —	—	54	—	—	—	—	72	216	45	108	—
Juraj Gregor, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Pavol Miškolci, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Pavol Skokan, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Jozef Milec, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Juraj Jonták, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
Peter Košťan, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	20	16	6	100	—
lesný strážca	5 —	—	3	3	—	—	—		—	—	—	—
50 žencom v Alekšinciach	25 —	6.5	25	10.5	1	—	—	50	75	31	350	—
	799 —	53	412	163	22	24	230	522	523	163	2608	4
Za rok 1851:												
správca v Zavare	150 —	5	10	10	1	—	80	—	—	—	—	—
účtovník v Kajse	200 —	8	30	10	3	24	150	100	—	—	200	4
Ján Mészáros, gazda	40 —	2	16	8	1	—	—	24	16	10	200	—
Matej Konečný, hájnik	24 —	2	16	8	1	—	—	24	16	10	250	—
Adam Zelienka, bača	10 —	2	20	8	2	—	—	—	—	—	200	—
pastier (gulyás)	12 —	1	8	4	0.5	—	—	12	8	5	50	—
Ján Čačani, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Martin Trnčík, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Matej Tégla, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Jozef Tégla, bíreš	24 —	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Michal Borovský, bíreš	30 —	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Michal Doman, bíreš	30 —	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
J. Halász, kováč	— —	—	3.5	—	—	—	—	—	—	—	125	—
kominár v Kajse	— —	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
zvonár v Kajse	— —	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
kuchárka a kočiš	— —	4	16	4	2	—	—	—	—	25	—	—
2 nočným strážcom	— —	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
pastier kráv	9 20	—	8.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41 žencom v Kajse	41 —	—	6.5	—	—	—	—	82	372	51	123	—
27 žencom v Alekšinciach	27 —	6.7	27	13.5	1	—	—	54	81	33	375	—

Za rok 1851:	peniaze		pšenica	raž	jačmeň	krmivo	sviečky	mäso	soľ	ovčia brynza	ovčie maslo	drevo raždie	drevo stolové
	zlotých		prešpurská merica				funtov			funtov		sv.	kus
J. Mészáros, bíreš	30	—	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Jozef Ivanec, bíreš	30	—	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Ján Hlobický, bíreš	30	—	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Št. Miškolci, bíreš	30	—	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Juraj Jantok, bíreš	30	—	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
Peter Vošťan, bíreš	30	—	2	16	8	1	—	—	24	16	10	125	—
kováč v Alekšinciach	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
noční strážnici	3	20	—	1.5	1.5	—	—	—	—	—	—	—	—
lesný strážca	5	—	—	1.7	1.7	—	—	—	—	—	—	—	—
Ján Zelinka, bača	10	—	2	20	8	2	—	—	—	—	—	200	—
	867		56.7	474.7	170.7	255	24	230	584	685	254	3227	4

Chceme totiž poukázať najmä na to, že ani uvedenú ročnú mzdu stálych zamestnancov *neplatil* zemepán *z hrubých príjmov* statku, ale že túto výdajovú položku zaokryl z príjmov, ktoré mu dávali *kontraktualisti* vo forme rôznych dávok a služobností. Inými slovami: uvedenú mzdovú položku 500 zl. ročne zaplatili vlastne kontraktualisti a kuriálni želiari vo forme roboty, rôznych dávok a úžery.

Podľa spomenutého hospodárskeho výkazu žilo na statku v Kajse 18 želiarov s rodinami. Každý mal svoju chalupu, vystavanú na urbariálnej pôde. Či mali nejaké bývalé urbariálne role, to sa z výkazu nedá zistiť. Pravidelné dávky, ktorými sa želiari zaťažovali po r. 1848, boly tieto: neodpracovaná robota, poistné domu, verejné práce, resp. ich protihodnota, ako napr. oprava cesty, polievanie lúky atď.

Treba poznamenať, že výkaz želiarskych dlžôb obsahuje len v určitom termíne *nesplnené* povinnosti, t. j. nezaplatené dávky a protihodnotu nevykonanej práce. Nevykazuje sa predpis celého plnenia, resp. splnená čiastka roboty a iných dávok. Nedá sa preto zistiť to, čo želiar už odpracoval, ale len to, čo ostal dlžný.

Ale práve tento dlh je zaujímavý, lebo dlžoba, ktorú želiar *nikdy nemohol úplne vyrovnať*, viazala ho k zemepánovi a zemepán alebo správca statku práve pomocou tejto dlžoby vytlačil zo želiara *ďalšiu* nezaplatenú prácu. Okrem pravidelných dávok, na ktoré bol želiar zaviazaný ako kontraktualista, využily sa na ten cieľ rôzne menšie pôžičky, výsek mäsa z nútenej porážky na úver, pôžička menejcennejšieho obilia v zime, keď želiar už nemal chleba, niekoľkonásobná protihodnota raždia a dreva, ktoré si želiar v núdzi privlastnil atď. Želiar, keď potreboval narýchlo peniaze na svadbu alebo na pohreb, na splatenie dlžoby alebo na dane atď., musel sa obrátiť na správcu statku, lebo iný nemal v dedine peniaze. Správca mu peniaze dal — pochopiteľne menšie obnosy — a žiadal ich nazpäť vždy vtedy, keď želiar nemal z čoho platiť. Lehota platenia bola predĺžená, keď sa želiar „odvďačil" správcovi za „dobrotu" nejakou nezaplatenou službou, ktorá mala často väčšiu peňažnú hodnotu ako celá dlžoba.

Nemôžeme síce na podklade výkazu ohodnotiť tú prácu, ktorá sa musela

zdarma vykonať za to, aby bol úver každoročne predĺžený, ale môžeme predpokladať, že vykázané niekoľkoročné nedoplatky boly už faktickou prácou vyrovnané a želiar musel vlastne každoročne prácou platiť za to, aby sa mu predĺžila lehota na platenie peňažného dlhu. Môžeme to predpokladať aj preto, lebo — ako sme to už uviedli — na čas odpracovaná robota a včas zaplatené kuriálne dávky nie sú uvedené v sozname a tieto maly aspoň taký hodnotu ako úhrnná suma pôžičiek.

Do výkazu želiarskych dlžôb[10] zapísal účtovník každú pohľadávku zemepána, zaznačil splátky za roky a ostatok preniesol na budúci rok. Dlžoby želiarov sa nahromadily v danom prípade skoro jednako; jeden splácal viac, druhý menej, ale ročný prírastok dlžoby bol v každom prípade skoro rovnaký u všetkých 18 želiarov. Z periodických záznamov sme sostavili dve typické kontá na roky 1850—1854,[11] a to podlžnosti želiara Michala Gundu, ktorý za päť rokov nedosiahol nijaký odpis, a podlžnosti želiara Štefana Latečku, ktorý sa snažil aj v hotovosti splácať, ale v dôsledku rodinných nešťastí dlhoval r. 1854 skoro toľko ako Michal Gunda.

Suché cifry tohto sostavenia odkryjú súčasne aj smutný, beznádejný a biedny život želiarov po r. 1848.

Gunda Michal

		má dať zl. gr.	dal zl. gr.	zostatok zl. gr.
1850	za vypožičané obilie z r. 1847	20,50		
	za poistenie domu za r. 1848—1849	1,37		
	za neodpracovanú robotu z r. 1848	1,55	1,55	
	za pôžičku z r. 1849	6,56		
	za pôžičku na splátku dlhu z r. 1849	20,10		
	za neodpracovanú robotu 9½ dní r. 1849	1,35	—,83	
	za poistenie domu za r. 1850	1,37		
		52,80	2,38	50,42
	ostatok 31. 12. 1850	50,42		
1851	za neodpracovanú robotu 13½ dní za r. 1850	2,15		
	za hovädzie mäso	1,56		
	za poistenie domu za r. 1851	1,37		
		55,50	—,—	55,50

[10] Kaiszai 's az Elecskei cseléd fizetési Járandósága ugy a' Kaiszai Jobbágyok Adóságai Feljegyzése 1850 dik Évben kezdödvén" a v tomto výkaze hlava: „A Kaiszai Zsellérek Adósága" (Ústav čsl. právnych dejín PF SU v Bratislave).

[11] Sostavené na podklade citovaného výkazu.

	ostatok 31. 12. 1851	55,50		
1852	za poistenie domu v r. 1850, splátka		—,08	
	za drevo	—,24		
	za opravu cesty (za 2 kone) a za zálohu pre vojakov	3,13		
	za poistenie domu za r. 1852	1,37		
	za 1 mericu jačmeňa	2,36		
		62,60	—,08	62,52
	ostatok 12. 12. 1852	62,52		
1853	za neodpracovanú robotu 20 dní za r. 1852	3,20		
	za poistenie domu za r. 1853	1,37		
	za opravu cesty — výkup	2,43		
	za 1½ merice žita a 1 mericu jačmeňa	7,42		
		76,94	—,—	76,94
	ostatok 12. 12. 1853	76,94		
1854	za neodpracovanú robotu 22 dní za r. 1854	3,42		
	za poistenie domu za r. 1854	1,37		
	za pôžičku na koňa	4,—		
		85,73	—,—	85,73
	ostatok 12. 12. 1854	85,73		

Latečka Štefan

		má dať zl. gr.	dal zl. gr.	zostatok zl. gr.
1850	za obilie na úver r. 1847	32,59		
1851	za robotu z r. 1850 za 21½ dní	3,35		
	za ukradnuté drevo	1,48		
	za poistenie domu za r. 1851	1,37		
	doktorovi z Ujlaku, na pohreb a za 3 dosky	5,—		
	pôžička na hody	—,36		
		44,15	—,—	44,15
	ostatok 12. 12. 1851	44,15		
1852	za roboty r. 1851, neodpracovaných 12 dní	2,—	2,—	
	za drevo	—,48	—,48	
	za opravu cesty a za zálohu vojakom	1,13	1,13	

	za poistenie domu za r. 1852	1,37	1,37	
	na pohreb syna	3,36	3,36	
	za 1 mericu jačmeňa	2,36	2,36	
	za polievanie lúky	—,17	—,17	
		55,02	10,87	44,15
	ostatok 12. 12. 1852	44,15		
1853	za neodpracovanú robotu 27 dní v r. 1852	4,30	4,30	
	za poistenie domu za r. 1853	1,37	1,37	
	za opravu cesty — výkup	1,13	1,13	
	za 2 merice žita a 1 mericu jačmeňa	9,18		
	za pôžičku v hotovosti	2,24	2,24	
	na pohreb manželky	7,36	2,09	
		69,73	11,13	58,60
	ostatok 12. 12. 1853	58,60		
1854	na svadbu syna	10,—		
	za neodpracovanú robotu za r. 1853	6,—		
	za poistenie domu za r. 1854	1,37		
		75,97	—,—	75,97
	ostatok 12. 12. 1854	75,97		

Z týchto výkazov je zjavné, že v štvorročnom priemere zaplatil želiar zemepánovi vo forme roboty, dávok a iného plnenia z titulu odročenia splatnosti dlžôb aspoň toľko, koľko zemepán platil v hotovosti za ten istý čas jednému bírešovi. Inými slovami: nie zemepán, ale vlastne želiar platil bíreša, lebo v dôsledku nezrušených feudálnych vzťahov prácu bíreša mal zadarmo. Ešte vypuklejšie sa prejavuje tento skutok, keď spočítame celú sumu, ktorou sa želiari zaťažili v jednotlivých rokoch, a porovnáme ju s ročnou mzdou bírešov.

	1850	1851	1852	1853	spolu:
Dlžoba 18 želiarov:	365,80	617,93	707,11	696,67	2 387 Zl. 51 gr.
priemerná ročná mzda stálych zamestnancov spolu:	500,—	500,—	500,—	500,—	2 000 Zl.

Pozreme sa teraz na výsledky hospodárenia na uvedených statkoch, a to na podklade pokladničného výkazu.[12] Najväčšie príjmové položky pozostávaly z obilia, predaného po úrode, a z predaného dreva. Menšie obnosy sa

[12] Különféle pénzbeli Bevétel és Kimenetel a Kaiszai és Eletskei Gazdaságot érdekli, 1846ki Jan. elsőtől kezdődvén" (Ústav dejín čsl. štátu a práva PF SU v Bratislave).

vyťažily z jatočného dobytka, za ovčie kožky, z inkasovaných pohľadávok atď. Príznačné je pritom, že väčšie príjmové položky (500 až 1000 zl.) sa ihneď odviedly zemepánovi a v pokladni ostal vždy len menší obnos, potrebný na bežné výdaje. Z toho vidieť, že sa predávalo vtedy, keď zemepán potreboval peniaze a hlavná úloha správcu bola tá, aby mal vždy niečo na predaj, keď si pán poslal pre peniaze. Pritom sa skoro nič neinvestovalo: hospodárske náradie opravoval kováč za konvenciu a nové náradie sa málokedy kupovalo. Tu a tam sa vymenil kôň alebo kúpila sa krava, kupovala sa soľ, fazuľa atď. Skrátka, zem sa vydrancovala a výsledky práce vykorisťovaných želiarov a bírešov spotreboval zemepán vo forme bezpracného zisku. Pritom splátky na dane, ktoré sa objavujú v pokladničnom výkaze od r. 1850, boly v pomere k celkovej režii a tým viac v pomere k čistému zisku minimálne a tvorily asi 10%. Porovnávajúc hrubé príjmy statkov s režiou a čistý zisk s uvedenými platmi a ťarchami, ukazuje sa nám takýto obraz:

Rok	Hrubý príjem	Režia Z toho:	Dane	Platy úradníkov	Platy 16 bírešov a zam.	Vybraný zisk
1846	3.646,62	1.310,86	—,—	350,—	500,—	2.240,—
1847	6.288,03	1.070,53	—,—	350,—	500,—	4.900,—
1843	3.064,30	1.195,37	—,—	350,—	500,—	1.800,—
1849	3.201,40	1.087,10	—,—	350,—	500,—	2.040,—
1850	4.313,01	1.507,25	283,—	350,—	500,—	2.600,—
1851	6.729,01	1.869,31	382,—	350,—	500,—	5.200,—
1852	2.377,83	1.803,48	589,—	350,—	500,—	200,—
1853	6.932,13	2.399,21	825,—	350,—	500,—	4.600,—
1854	7.599,05	2.349,90	789,—	350,—	500,—	5.400,—
	44.151,38	14.593,01	2.868,—	3.150,—	4.500,—	28.980,—

Podľa tohto sostavenia bol v deväťročnom priemere hrubý príjem hospodárstva za jeden rok . . . . . 4.906 zl.,
z toho si vybral zemepán každoročne ako bezpracný zisk . . . . . 3.220 zl., t. j. *66%*,
kým jeden bíreš, ktorý spolu s ostatnými 16 bírešmi tieto hodnoty vytvoril, dostal ročne . . . . . 24 zl., t. j. ½%
a tento obnos nahradil zemepánovi dokonca jeden želiar smluvnými dávkami, robotou a pomocou peňažného vykorisťovania.

Gróf Majláth nežil len z týchto príjmov; mal aj iné veľkostatky a mal okrem toho niekoľko platov ako vysoký funkcionár štátu. Ale tento malý rozbor zárobkových pomerov a miery vykorisťovania roľníkov je predsa typický, lebo tak ako práca 17 bírešov a 18 želiarov v Kajse a v Alekšinciach zaistila luxusný život veľkostatkára, žila celá 800.000-ová trieda šľachticov aj po r. 1848, z práce 8,700.000-ovej masy roľníkov.

*

Zrušením urbariálnych vzťahov r. 1848 uvoľnila sa cesta vývinu kapitalizmu. Avšak bola to cesta pretkatá silnými zvyškami feudalizmu, cesta ubíjajúca väčšinu roľníctva, ktorá niesla na sebe pečať šľachtických reformátorov.

J. V. Stalin nás učí: „Využitie ekonomických zákonov má za triednej spoločnosti vždy a všade triedne pozadie, pričom zástavníkom využitia ekonomických zákonov v záujme spoločnosti je vždy a všade pokroková trieda, kým odumierajúce triedy sa proti tomu stavajú na odpor."[13]

Aj v tomto prípade bolo to tak: roľníctvo, robotníctvo a pokroková vrstva šľachtickej inteligencie bojovaly — i keď nie s rovnakým úmyslom — za využitie ekonomického zákona a odumierajúca trieda statkárskej šľachty stavala sa na odpor. Výsledok bol kompromis, ktorý v konečnom efekte konzervoval feudálne výrobné vzťahy, kombinované s kapitalistickými formami vlastníckych vzťahov, kapitalistickou formou deľby práce a kapitalistickou formou rozdeľovania výrobkov. Výsledkom bola teda kombinovaná nevoľnícko-kapitalistická organizácia spoločenskej práce v pôdohospodárstve, ktorá sa udržovala namiesto disciplíny palice disciplínou hladu a v ktorej hŕstka statkárov, spojená s hŕstkou kapitalistov, odierala neuvedomelú masu námezdných otrokov a zdeptaných roľníkov.

J. V. Stalin nás poučuje aj o tom, prečo nezvíťazilo roľníctvo r. 1848:

„... uplatnenie nového zákona — píše s. Stalin — dotýkajúceho sa záujmov odumierajúcich síl spoločnosti, naráža na neobyčajne silný odpor týchto síl. Je teda potrebná sila, spoločenská sila, schopná prekonať tento odpor."[14]

Takáto spoločenská sila sa r. 1848 nenašla. Robotnícka trieda nebola ešte vyvinutá. Roľníctvo, bez spojencov, túto úlohu splniť nemohlo a pokroková vrstva šľachty — vzhľadom na jej triedne postavenie — nemohla byť spoľahlivým spojencom pre nekompromisné zrušenie urbariálnych vzťahov.

Takáto spoločenská sila v našej krajine vyrástla až o 100 rokov neskoršie v robotníckej triede, ktorá v spojenectve s roľníctvom pod vedením KSČ rozbila odpor odumierajúcich síl spoločnosti a pomocou diktatúry proletariátu buduje socialistickú spoločnosť a využitím ekonomických zákonov socializmu buduje krajšiu budúcnosť i pre roľníctvo.

---

[13] J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*. Pod zástavou socializmu, ročn. 1., č. 12, 1952, 497.

[14] J. V. Stalin, c. d., 483.